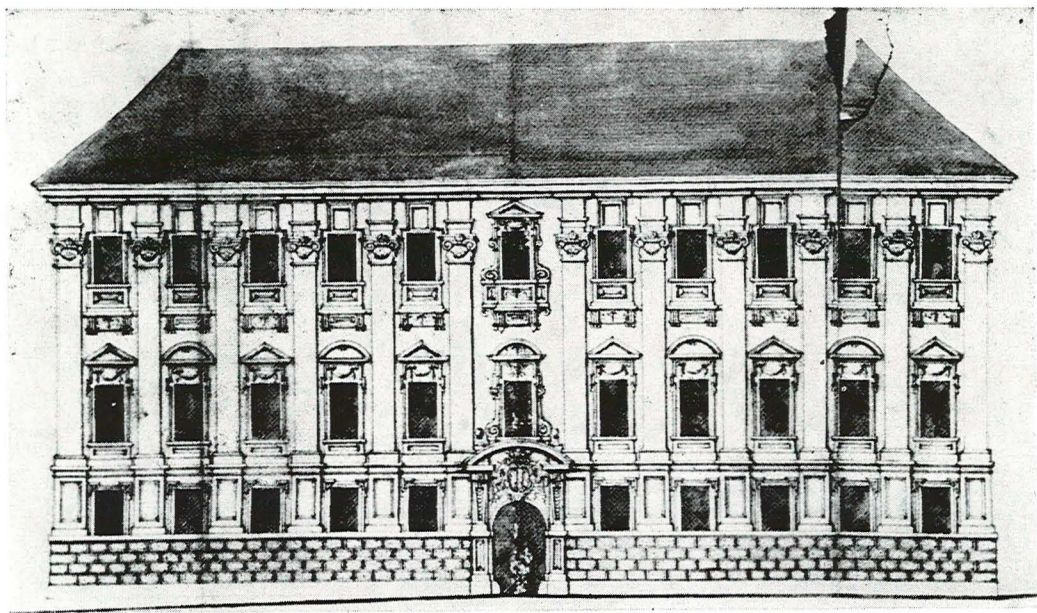

Carattiho neuskutečněný projekt Dietrichsteinského paláce

Při studiu díla Domenica Martinelliho objevil dr. Hellmut Lorenz z Institutu dějin umění při vídeňské univerzitě v Martinelliho pozůstalosti dva plány – půdorysy přízemí a prvního patra – neznámého paláce. Tyto nákresy z milánské Raccolta Civiche d'arte, Gabinetto dei disegni, dal vídeňský badatel do spojitosti – pro shodnost rozměrů, počtu okenních os, způsobu vypracování a popisu – s nárysem fasády Dietrichsteinského paláce (určeného znakem v supraportě), který našel v soukromé sbírce v Luce, a na základě slohové podobnosti dospěl k názoru, že jde o dosud neznámý návrh Francesca Carattiho pro rodinu Dietrichsteinů.¹

Takto objevené plány paláce můžeme s největší pravděpodobností spojit s osobou Gundakera, hraběte Dietrichsteina a s jeho pražskými domy, jejichž půdorys odpovídá svým obrysem i rozměry plánované stavbě. Zaměřená délka průčelí² obou hradčanských domů dnešních popisných čísel 174 a 175/IV v Loretánské ulici (40,5 m) se shoduje, po nepatrném zkrácení odůvodněném napřimením čelní fronty, s rozměrem průčelí paláce na plánu s udaným měřítkem v pražských loktech (68 loktů $\times$ 0,5914 = 40,2 m). Nepříliš velký rozdíl hloubky nyníjší zastavěné plochy a stavby na plánu lze vysvětlit snahou o vyrovnání stavební čáry obrácené k Petřině s okolní zástavbou, pravděpodobně z důvodu plného otevření prospektu z hradčanské radnice. Západní stěna (doléhající v celé šíři na dnešní čp. 176/IV) probíhá na plánu v zalomení, které je totožné s dnešním stavem; částečně byla upravena východní, postupně ustupující stěna. Umístění proponované stavby do Loretánské ulice, na městiště domů nad hradčanskou radnicí, dotvrzuje sklon terénu a částečně i návaznost některých vertikálních komunikací.

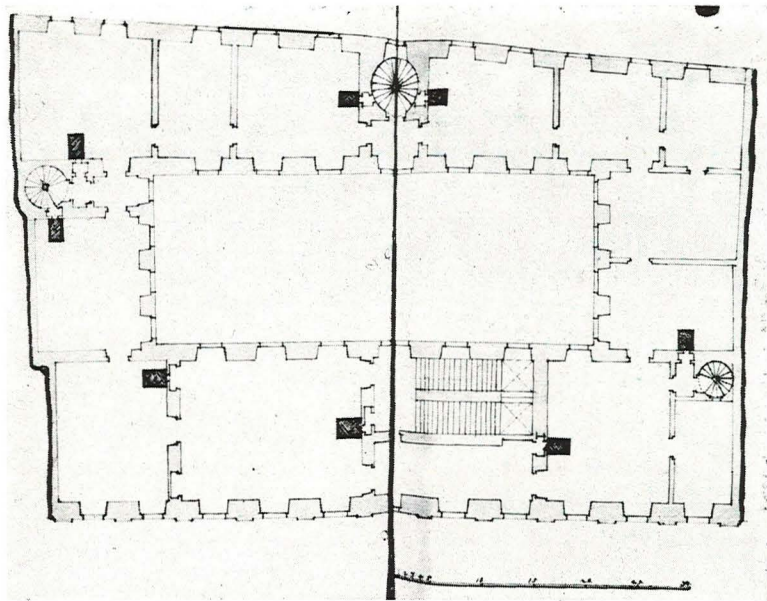
Oba domy vlastnil Gundaker, hrabě Dietrichstein; první (čp. 175/IV) získal prostřednictvím své manželky Konstancie Alžběty, rozené z Questenberga, na kterou přešel dědictvím.³ Druhý dům (čp. 174/IV) koupil za 5 000 zl. rýnských v roce 1671 od hraběnky Alžběty Zuzany Vratislavové⁴, zřejmě již s představou stavebního sjednocení obou domů. Koupě domu nám tak datuje vznik projektu post quem; druhým krajním termínem by mohl být rok 1676, v němž Gundaker získal panství Budyně, Libochovice a Pátek, a zřejmě se natolik finančně vyčerpal (vzápětí také zahájil na svých nových panstvích nezbytné stavební úpravy), že přestavbu pražských domů byl nucen na nějakou dobu odložit. V tomto časovém rozmezí se lze nejspíše přiklonit k letům 1671–1672 jako k rokům nejpravděpodobnějšího vzniku

Nárys fasády Dietrichsteinského paláce, neuskutečněný projekt F. Carattiho (soukromá sbírka, Lucca)

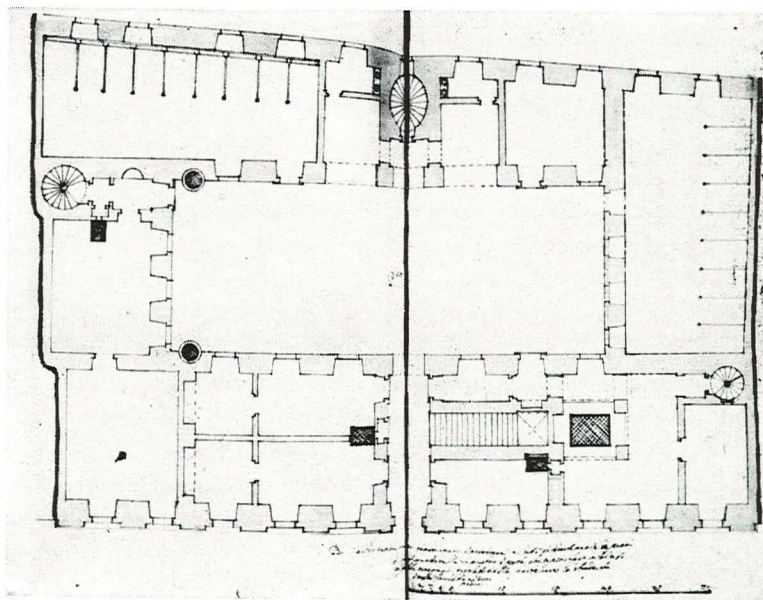
projektu, tedy do doby nejrozsáhlejší aktivity Francesca Carattiho, jak pro svého zaměstnavatele, hraběte Černína, tak pro jiné šlechtice.

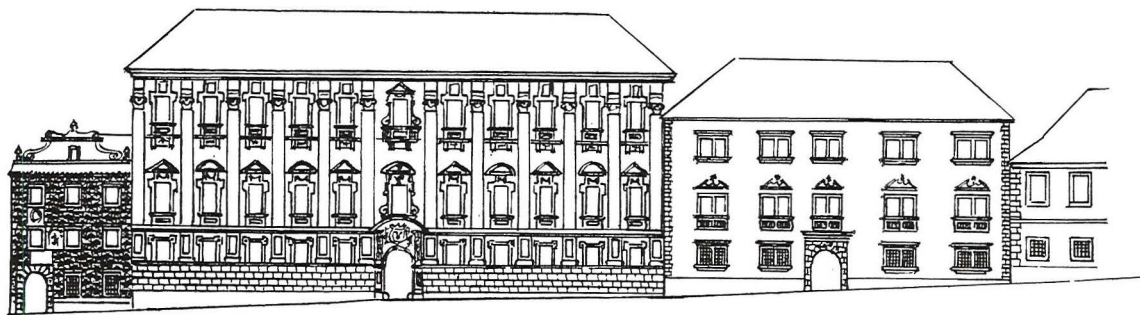
Autorské určení projektu Fr. Carattimu je, zdá se, nepochybné.⁵ Odpovídá tomu nejen technika kresby, ale především celé pojetí konstrukce paláce. Prostorové uspořádání je analogické jiným Carattiho realizacím; i zde byla vytvořena základní prostorová jednotka, místnost, jejíž poměrové vztahy jednotlivých stran byly řídicím momentem celé stavby. Délku této místnosti vymezil rytmus tří okenních os, tak jako na ostatních Carattiho projektech. Vzdálenost okenních otvorů byla dána délkou průčelí – 68 lokty – dělenou počtem okenních os s přidáním jedné pro rozšíření krajů a středu ($68 : 12 = 5 \frac{2}{3}$). Délka byla tedy násobkem tří os (17 loktů); šířka byla vypočtena v poměru kvarty ($3 : 4$) k délce, tzn. byla v „hudebním“ poměru oblíbeném L. B. Albertim (u Černínského paláce, vzhledem k jeho šířkovému vývinu, byl tento poměr zaměněn vztahem $3 : 5$ doporučeným A. Palladiem). Výška místností – $9 \frac{1}{2}$ lokte, kterou lze na nákresu změřit z rozdílu kordonových říms, nebo vypočítat z velikosti okna násobením jeho šířky, podle návodu konstrukce oken A. Palladia, čtyř a půlkrát – má k šířce opět poměr kvarty. Vznikl tak vnitřní prostor s pevným vztahem jednotlivých stran: délky (17 loktů) k šířce (12 loktů) a výšce (9,5 lokte), přičemž šířka logicky byla geometrickým průměrem délky a výšky. Obdobná prostorová skladba ovšem v jiných poměrech se uplatnila na Černínském paláci ($3 : 5$), anebo v projektu rybářské chaty v Dolním Bousově ($2 : 3$). Tato jednotka určila hloubku (po přičtení síly stěny) průčelního traktu a nakonec i šířku dvora, která (podobně jako u Černínského paláce) měla odpovídat délce hlavního sálu; jeho jednostranné zúžení bylo dáno nepravidelností staveniště. Délka nádvoří, která

Půdorys přízemí Dietrichsteinského paláce, neuskutečněný návrh (Milán, Raccolta Civiche d'arte)

Půdorys 1. patra Dietrichsteinského paláce, neuskutečněný návrh (Milán, Raccolta Civiche d'arte)

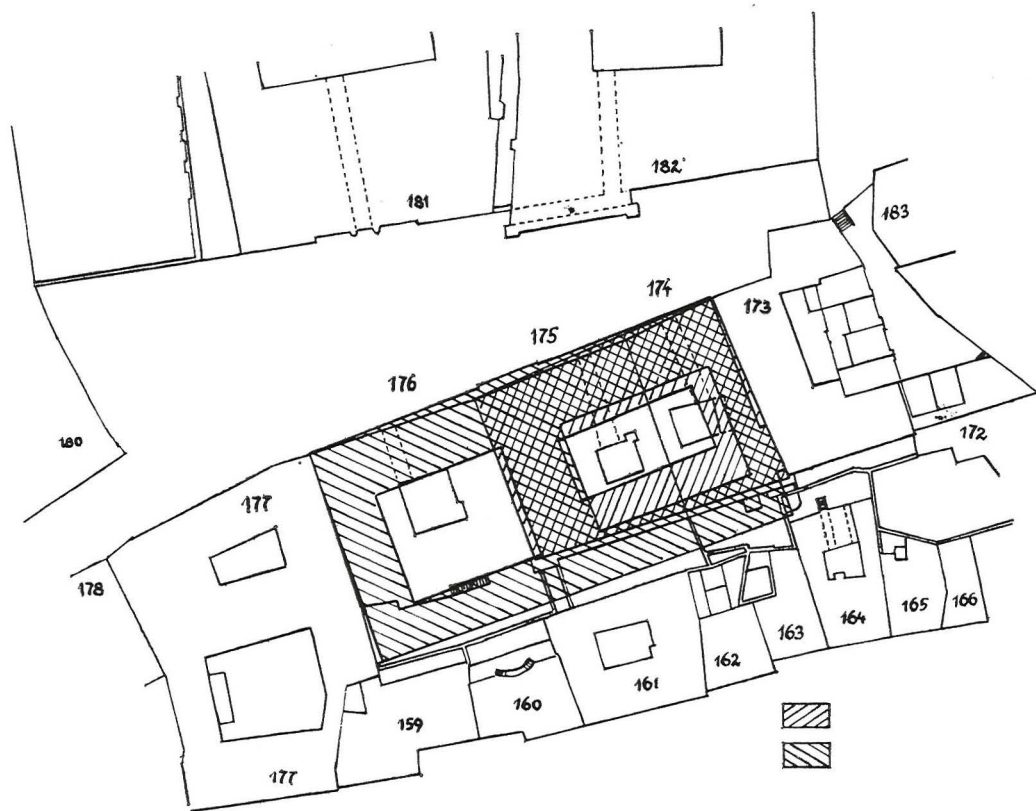
Pohled na uliční fasádu se zakresleným nerealizovaným projektem F. Carattiho

snad byla plánována v poměru kvinty násobené sebou samou ($4 : 9$), byla zvětšena (zásluhou asymetrického rozšíření parcely). Nesrovnalost v osovosti dvora vyrovnal architekt vložением vodních nádrží. Prodloužení pochopitelně záviselo na správnosti konstrukce místností příčných křídel vytvořených opět v poměru kvarty. Zadní trakt, který stavitel přizpůsobil terénu, zůstal nepravidelný. S prostorem spjatá skladby hmoty paláce byla Carattim vytvořena opět analogicky s rybářskou chatou v Dolním Bousově, či zahradním průčelím Černínského paláce v Praze. Poměr výšky a délky průčelí byl podřízen s nepatrnou diferencí vztahu kvinty násobené kvintou ($30 \frac{1}{4} : 68$). Toto řešení umožnilo kompozičně rozložit fasádu do dvou čtverců po pěti okenních osách (rozdíl délky průčelí a součtu obou čtverců udal rozměr střední rozšířené osy). U stavby v Dolním Bousově byla o tento rozdíl střední osa zvětšena.

Podobně jako Černínský palác člení fasádu Dietrichsteinského paláce vysoký kompozitní řád, avšak pilastrový a téměř v ideálním rytmu – eustylu.⁶ Na obou stavbách měly být vyvinuty jenom úseky kladí, respektive architrávu a vlysu. V neporušeném průběhu zůstala pouze mohutně vyložená, bohatě profilovaná římsa. Kladí zasahují okna, u Dietrichsteinského paláce alespoň zvýšeným nadokenním překladem. Podobnost nalezneme i u jednotlivých architektonických prvků a dekorativních prostředků. Obdoba hlavního portálu Dietrichsteinského paláce se objevuje v Carattiho variabilních návrzích portálu kaple a hlavního vchodu Černínského paláce – použity jsou penízky v kónicky se zužujícím vpadlém poli, motiv konzoly ve vlysu (portál kaple), diamantový řez ve vpadlém poli, segmentový, v dolní části prolomený štít, který zasahuje parapet okna *piana nobile* (hlavní portál). Svou celkovou kompozicí s dalším návrhem hlavního vchodu Černínského paláce je blízkost dietrichsteinského portálu až nápadná.⁷ Ostění oken střední osy projektované dietrichsteinské stavby jsou analogická oknům axiály prvního, neuskutečněného návrhu zahradního průčelí Černínského paláce. Přízemní okna, rámovaná ostěním s puklicemi v uchách, mají vzor v portálcích lodžie (*saly terreny*) zahradního průčelí, podobně jako šátky v převýšeném překladu oken *piana nobile* (ty se na Černínském paláci uplatňují ještě ve středních osách pseudorizalitů zahradního průčelí). Modelace parapetních výplní je zcela totožná s ostatními Carattiho návrhy; neobvyklé je pouze zdvojení parapetů oken druhého patra (náznak prodloužení lze však pozorovat na oknech *piana sopra nobile* zahradní fasády Černínského paláce). Značné protažení a zúžení

nadokenního překladu (členěného vpadlým polem) je prvek charakteristický pro Carattiho tvorbu; objevuje se na všech jeho stavbách. Dekorativní prostředky jsou pro svou dobu typické, nalezneme je běžně i u Carattiho: festony, penízky, boltcové kartuše i kapky ve frontonech oken piana nobile.

Francesco Caratti neuvažoval o uchování starší substrukce; sklepení pod dnešním čp. 174/IV mělo být buď zasypáno, nebo značně rozšířeno a spojeno se sklepem sousedního domu. Nepochybně i přízemí mělo být v celém rozsahu demolováno; počítalo se s narovnáním zakřivené uliční čáry a s posunutím zdi dvorního traktu. Vznik pravidelného nádvoří a jeho zvětšení by vyžadoval zbourání všech vnitřních zdí; částečně snad mohly být využity pouze některé zdi projektovaných stájí. Funkční rozvržení místností projektu odpovídalo běžnému schématu palácových domů. V přízemí byly umístěny technické provozy – v průčelním křídle spíží kvelb, kuchyně s otevřeným topeništěm a šnekovým schodištěm, které ji spojovalo se

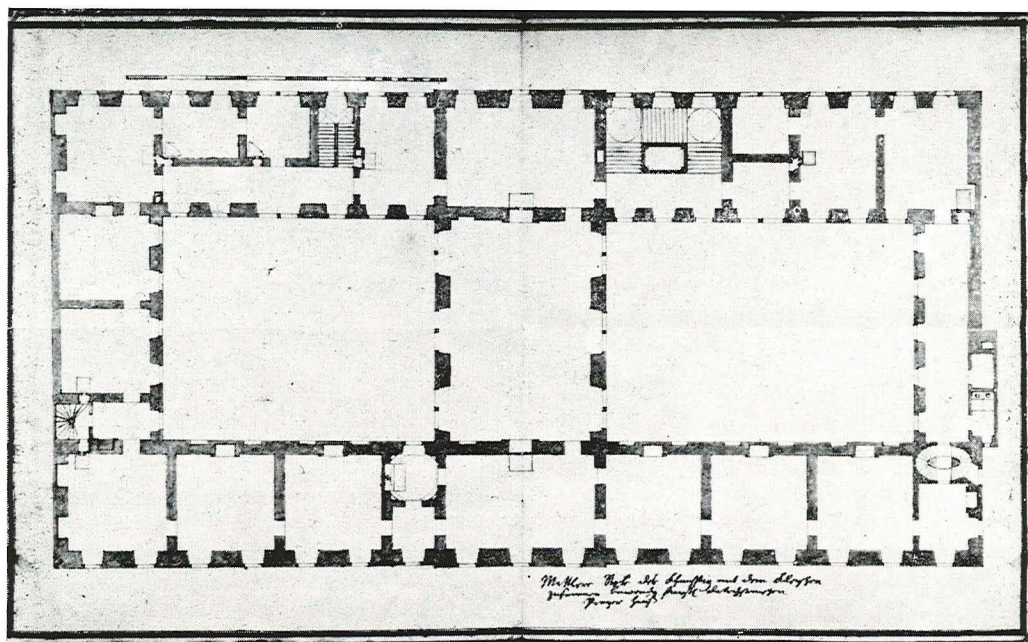

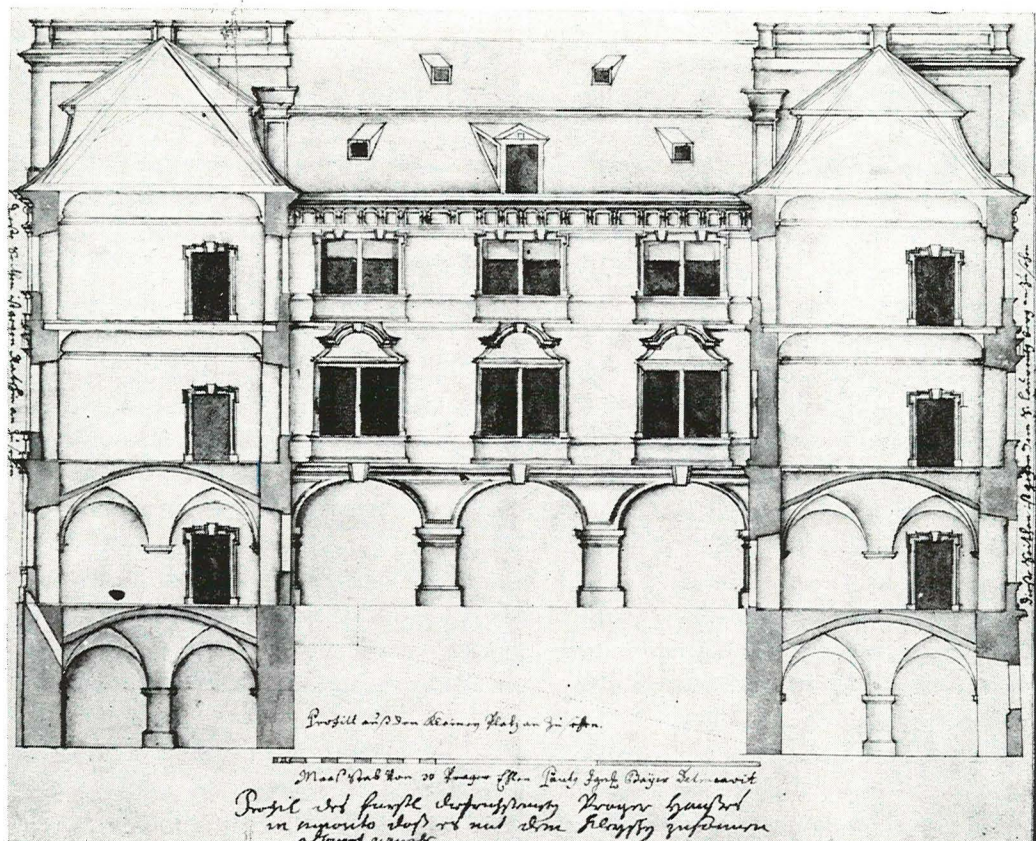
Situace domů v Loretánské ulici se zakreslenými nerealizovanými projekty F. Carattiho a P. I. Bayera

sklepem a jídelnou v piano nobile, pokoj vrátného (?) a hlavní schodiště. Přes vjezd situoval architekt pravděpodobně kanceláře hraběcí správy s kvelby pro archiv (?), dále byt úředníka nebo podkoního; v zadním křídle pak dvoje stáje, každou pro devět koní, dvě kočárovny a dva prevéty, další dvě schodiště, kvelb na postroje či spíše dřevník. V prvním patře měly být reprezentativní místnosti s hlavním sálem, jídelnou, přijímacím pokojem, pracovnou a dalšími místnostmi včetně hraběcí ložnice. Druhé patro měla zřejmě obývat hraběnka se svým doprovodem a služebníky. Oproti významným palácovým stavbám vzniklým nebo vznikajícím touto dobou v Praze (Michnův, Valdštejnův, Nostický nebo Černínský palác) působí Dietrichsteinský dojmem zvětšeného domu, jehož majitel nepočítal s delším pobytem v jeho prostorách (nedostatek provozních místností, sál pro menší společnost, nepatrná možnost ubytování hostů), pouze s pobytem části dvora. Svůj majetek v Čechách ostatně hrabě získal až roku 1676; hlavním sídlem mu bezpochyby byla Vídeň, kde si na Herrengasse nechal vystavět palác.⁸

Architektura stavby navržené Carattim navazuje na vídeňské vzory, zachycené na kresbách W. W. Praemera, ovšem se silnější deformací klasické tektoniky a zvýšenou plasticitou. Rozdíl se projevuje rovněž v použití zrychleného rytmu vysokého řádu, který výrazněji vyjadřuje mocenské ambice stavebníka. Tento moment zřetelně vystupuje také při volbě umístění objektu: do nízké okolní zástavby (je třeba si uvědomit, že protilehlé paláce vznikly

Půdorys 1. patra Dietrichsteinského paláce, neuskutečněný návrh P. I. Bayera

Řez a pohled na fasádu příčného křídla Dietrichsteinského paláce, neuskutečněný návrh P. I. Bayera

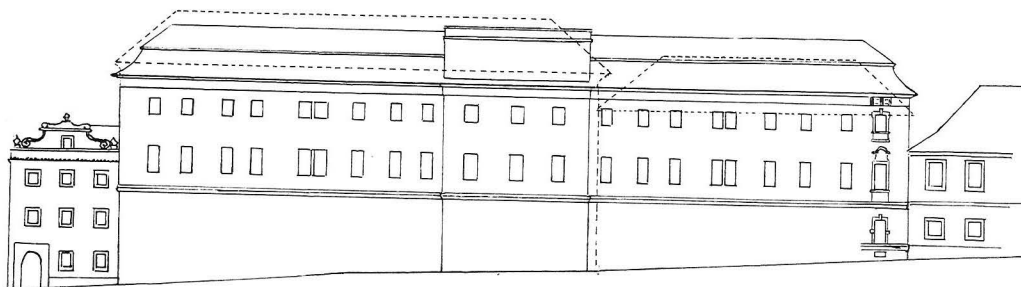
později) byla zasazena značně převyšovaná budova, i když byla trojpodlažní, stejně jako její nejbližší sousedi. Nepochybně úmyslně konfrontoval architekt drobnou stavbu radnice, centra městské samosprávy, se šlechtickým sídlem.

Gundaker, hrabě Dietrichstein (roku 1684 povýšený do knížecího stavu) však výstavbu svého pražského domu nikdy nerealizoval, přestože až do konce svého života zamýšlel oba domy stavebně spojit. Tento svůj záměr vložil i do testamentu sepsaného krátce před smrtí, 21. ledna 1690, jímž své pražské domy věnil do nově zřízeného fideikomisu s tím, že budou sloučeny a sjednoceny fasádou.⁹ Protože kníže zemřel bez potomků, přešel fideikomis (potvrzený roku 1689 císařem) na nejbližší příbuznou moravskou větev Dietrichsteinů. Roku 1690 se majetku ujal kníže Ferdinand Josef, který se rovněž již dříve snažil nalézt v Praze vhodné stavební místo. Tak už roku 1679 bezúspěšně žádal tehdejšího strahovského opata P. Jeronýma Hirnheimu o poskytnutí pozemků pod strahovským špitálem.¹⁰ Toto asi nepříliš důrazné hledání vyřešilo dědictví. Kníže však teprve až roku 1696 jednal prostřednictvím svého zplnomocněnce S. W. Bayera s hradčanským magistrátem o výstavbě nového domu. Při

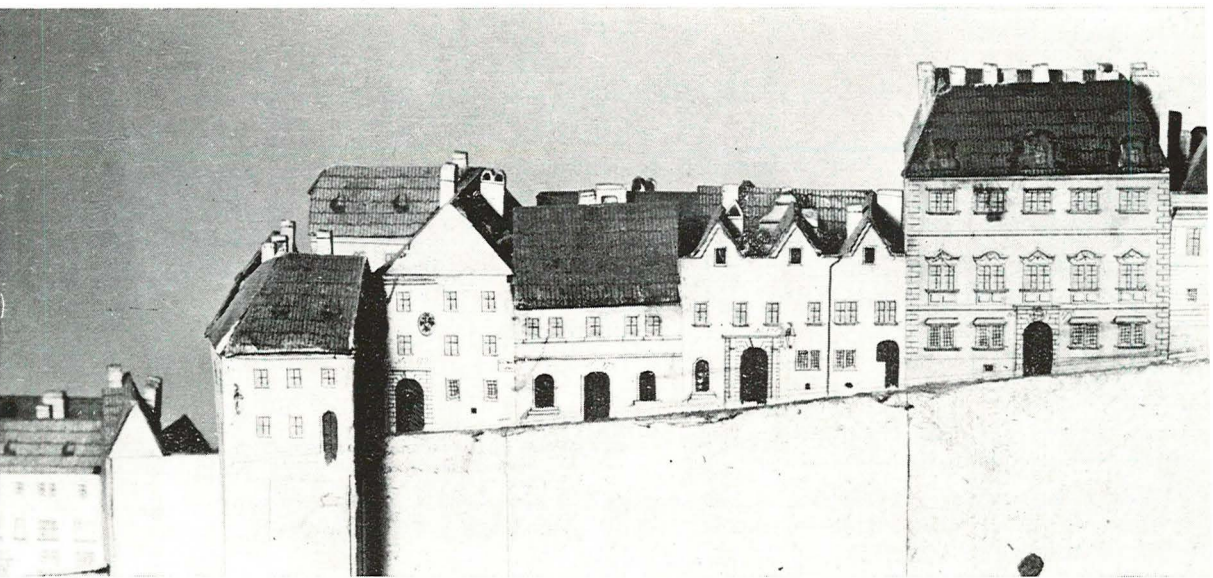
jednání byl předložen plán, který počítal, shodně s Carattiho řešením, s vyrovnáním uliční fronty (a tím s vystoupením domu do obecného majetku asi o 5/4 lokte, asi o 74 cm), ale na rozdíl od Carattiho staršího projektu měly být podle nového návrhu zastavěny i zahrádky pod dietrichsteinskými domy. Zeď dvorního křídla by tak zakryla pohled z hradčanské radnice na Strahov. Kníže obdržel povolení, a tak zároveň byla sjednána koupě zahrádek příslušejících domům v Úvoze.¹¹ Uvedené rozměry parcel ($23,5 \times 14$ loktů, respektive $13,5 \times 4$ lokte) naznačují, že zahrada pod domem čp. 175/IV byla rozdělena stejným dílem; pozemek vedlejší, blíže radnice, patřil až na nepatrný kus k domu čp. 174/IV. Uskutečněná koupě dosvědčuje, že knížeti již nepostačoval původní Carattiho projekt ať již zastaráním navrhované architektury, tak její velikostí. Obrátil se zřejmě proto na některého jiného architekta, jak dokládá existence plánu přestavby z doby před rokem 1696, počítající se zastavěním bývalých zahrádek. Vzhledem k tomu, že Carattiho projekty byly H. Lorenzem objeveny v pozůstalosti Domenica Martinelliho, lze předpokládat, že do vlastnictví tohoto projektanta se dostaly prostřednictvím knížete nebo některého z jeho služebníků. Nabízí se tak zajímavá hypotéza autorství tohoto druhého projektu Dietrichsteinského paláce; přestože kontakty Ferdinanda Josefa s Martinellim nejsou doložené, mohl kníže ve Vídni požádat architekta o projekt, a při této příležitosti mu mohl poskytnout plán původní zástavby a řešení Carattiho jako podklad k novému návrhu většího paláce (na rozloze asi 68×60 loktů). Byl by to tak jeden z dalších neuskutečněných projektů D. Martinelliho pro Prahu.¹²

Kníže Ferdinand Josef ani jeho syn Leopold, který převzal dědictví roku 1698, nerealizovali žádnou novostavbu a nepodnikli ani žádné zásadní opravy; měli patrně stále na mysli komplexní přestavbu. Domy se tak brzy stále více podobaly ruinám.¹³

Až spor vedený roku 1728 mezi Valtrem Františkem, knížetem Dietrichsteinem a majitelem domu v Úvoze a dvě komise s účastí přísežných stavebních znalců – první s Františkem M. Kaňkou, druhá s P. I. Bayerem – připomíná úmysl stavby nového paláce.¹⁴ Z této doby jsou v aktech rodinného archivu Dietrichsteinů zachovány plány, půdorys a řez s pohledem na dvorní fasádu příčného křídla, podepsané P. I. Bayerem.¹⁵ Tento další, v pořadí již třetí

Pohled na uliční frontu se zakreslením obrysu nerealizovaného návrhu P. I. Bayera

Loretánská ulice, fronta s domy čp. 173 až 177/IV na Langweilově modelu Prahy

projekt, nepočítal pouze s výstavbou na městišti dnešních čp. 174 a 175/IV, ale měl pojmout i vedlejší dům čp. 176/IV. Přes zařazení plánů Pavla Ignáce Bayera v aktech z let 1728–1729 je možné, že již kníže Leopold nedlouho před svou smrtí v roce 1708 chtěl získat sousední palác. Jeho majitel se ocitl v neutěšené finanční situaci, která vyvrcholila krídou (1708) a svedením věřitelů do obou domů, které měl ve vlastnictví (čp. 176 a 177/IV.) Předčasná smrt Leopoldova asi zmařila tento záměr, a tak po rozdělení obou domů mezi věřitele (1712) získala palác čp. 176/IV baronka Polyxena z Písnice. Ani další majitel, František Theofil Cleo z Roudné, neměl ve finančním podnikání štěstí; jeho majetek se roku 1734 rovněž ocitl v krídě. K dražbě však došlo až o několik let později po smrti knížete Valtra roku 1741, kdy dům konečně získal za nejvyšší nabídku 10 000 zl. rýnských Karel, kníže Dietrichstein.¹⁶ Bayerův návrh tak můžeme datovat spíše do let 1707–1708, i když nelze vyloučit možnost jeho pozdějšího vzniku v době, kdy Cleo z Roudné mohl uvažovat o prodeji, aby se tak vyvaroval finančních potíží.

P. I. Bayer navrhl palác o 19 okenních osách (z nichž dvě byly zdvojené) v průčelí, na ploše tří domů o rozměrech staveniště asi 68,5 m × 35 m, resp. 36 m. Čelní fronta měla být vyrovnaná, zadní trakt měl zasahovat až k domům na Úvoze (shodně s druhým projektem). Čtyřkřídový jednotraktový palác uzavíral dva dvory nestejně velikosti předělené příčným traktem, ve kterém byl v prvním patře umístěn hlavní sál. Příčné křídlo se projevilo na průčelní a zadní fasádě tříosým pseudorisalitem, který přesahoval mansardovou střechu a byl ukončen plochou vyhlídkovou terasou. Nepravidelný, i když symetrický rytmus oken průčelí, snížení stropů a konstrukce místností prosvětlených většinou dvěma okenními otvory do čtverce,

dobře ukazují přes Bayerovo tradiční řešení rozdíl slohového nazírání mezi prvním a posledním projektem.

Ani Bayerův návrh nebyl uskutečněn; dietrichsteinské domy byly částečně opraveny kolem roku 1733 (čp. 174 a 175/IV) a roku 1768 (čp. 176/IV) a postupně odprodávány. Nejdříve, v roce 1784 oba dolní, roku 1790 pak i palác čp. 176. Noví majitelé domy, dříve ve vlastnictví hraběte Gundakera, postupně přestavěli; čp. 174/IV v roce 1816 a opět – do dnešní podoby – v letech 1890–1891, čp. 175/IV v letech 1835–1836.¹⁷

POZNÁMKY

- ¹ Děkuji dr. Hellmutu Lorenzovi za laskavé sdělení informací a zaslání materiálů, týkajících se projektu Francesca Carattiho.
- ² Vilímková, M., Muk, J.: Stavebně historický průzkum čp. 174/IV, strojopis SÚRPMO, Praha 1972; Vilímková, M., Muk, J.: Stavebně historický průzkum čp. 175/IV, strojopis SÚRPMO, Praha 1972
- ³ Vilímková, M., Muk, J.: c. d., čp. 175/IV, s. 11–12
- ⁴ Vilímková, M., Muk, J.: c. d., čp. 174/IV, s. 6
- ⁵ Nepřímě to potvrzují i velmi přátelské vztahy Gundakera Dietrichsteina s hrabětem Humprechtem Janem Černínem; viz Korespondence císaře Leopolda I. s Humprechtem Janem Černínem z Chuďenic, díl I, ed. Zdeněk Kalista, pozn. 12 na s. 53/54
- ⁶ Palladio, A.: Čtyři knihy o architektuře, Praha 1958, s. 228
- ⁷ Morper, J. J.: Das Czerninpalais in Prag, Praha 1940 – portál kaple viz obr. 85, portál hlavního průčelí viz obr. 67; Lorenc, V., Tříška, K.: Černínský palác, Praha 1980, obr. 59
- ⁸ Tietze, H.: W. W. Praemiers Architekturwerk und der Wiener Palastbau des XVII. Jahrh., Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses, XXII, Vídeň 1915, s. 360
- ⁹ viz pozn. 4
- ¹⁰ Děkuji za laskavou informaci dr. P. Křivskému; viz též Křivský, P.: Strahovská zahrada, Staletá Praha X, Praha 1980, s. 211
- ¹¹ Vojtíšek, V.: Hradčany v první polovině 18. století, Časopis Společnosti přátel starožitností českých, XXIX 1921, Praha 1922, s. 92
- ¹² Lorenz, H.: Domenico Martinelli und Prag, Umění XXX, Praha 1982, s. 21 n.
- ¹³ Vilímková, M., Muk, J.: c. d., čp. 174/IV, s. 8
- ¹⁴ Vilímková, M., Muk, J.: c. d., čp. 174/IV, s. 22 n.
- ¹⁵ Vilímková, M., Muk, J.: c. d., čp. 174/IV, 1. c.; Naňková, V.: Architekt a stavitel P. I. Bayer, představy v literatuře a skutečnost, Umění XXII, Praha 1974, s. 224
- ¹⁶ Vilímková, M., Muk, J.: Stavebně historický průzkum čp. 176/IV, strojopis SÚRPMO, Praha 1972, s. 9 n.
- ¹⁷ Vilímková, M., Muk, J.: c. d., čp. 174/IV, s. 11 a 22 b; Vilímková, M., Muk, J.: c. d., čp. 175/IV, s. 18 n., 29 b n.